

Іванова А. О.

Національний авіаційний університет

ВІДТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ Й ПРОСТОРУ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНІВ ЖАХІВ)

У статті проаналізовано особливості відтворення хронотопних маркерів у перекладі на матеріалі романів жахів. Зокрема, увагу зосереджено на топосі замку, будинку тощо; описах інтер'єру, екстер'єру; пейзажних описах; нагромадженні темпоральних індикаторів. Установлено, що часово-просторові координати відіграють надзвичайно важливу жанрово-композиційну роль, оскільки темпоральність і локальність – це тло для формування жанру. Одним із головних складників адекватності відтворення хронотопу літератури жахів є чітке відтворення всіх особливостей хронотопу, зокрема й деталей. Аналіз фактичного матеріалу дослідження засвідчив використання перекладачами стилістичного відповідника, стилістичного послаблення і стилістичного підсилення.

Ключові слова: хронотоп, темпоральні маркери, локальні маркери, переклад, література жахів.

Постановка проблеми. Художній час і простір – важливі складники тексту, які формують його жанрово-композиційну структуру [6, с. 34], і невід'ємні компоненти створення індивідуальної картини світу автора. Хронотоп визначає особливості стилю, сприяє віддзеркаленню мислення художника слова. За словами літературознавця М. Гея, «час і простір – це вихідні величини, з якими має справу автор, константи змісту й форми твору» [2, с. 270].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположником теорії художнього хронотопу вважають М. Бахтіна, який уперше вжив термін стосовно літературного твору. У фундаментальній праці «Форми часу і хронотопу в романі. Нариси з історичної поетики» дослідник дав визначення хронотопу як взаємозв'язку часових і просторових відношень, художньо освоєних у літературі [1, с. 234]. У роботах учений зазначає, що вхід особистості у світ мистецтва уможливується через «ворота хронотопу», які він розуміє як «формально-змістову категорію, що виражає злиття просторово-часових особливостей у художнє ціле» [1, с. 235]. Дослідник розкриває значення терміна «хронотоп», його роль в осягненні природи твору, розробляє типологію хронотопів, особливе місце в його працях відведено саме виявленню функцій художніх часово-просторових зв'язків.

Ідеї М. Бахтіна отримали подальший розвиток у працях Ю. Лотмана, Д. Лихачова, В. Топорова [3–5; 7].

Ю. Лотман визначає художній простір у творі як «континуум, у якому розташовані персонажі й відбувається дійство» [5, с. 260–265], виокремлюючи кілька його підтипів: замкнутий і відкритий, земний і космічний, реальний і вигаданий. Учений зауважує, що поведінка персонажів твору більшою мірою пов'язана з простором, у якому вони перебувають, а тому, переходячи з одного простору в інший, герой деформується згідно з новими законами. Ю. Лотман вводить поняття «історико-епохальні або національні типи сюжетного простору».

Схожої думки дотримується й Д. Лихачов, який присвятив проблемі хронотопу кілька розділів у праці «Поетика давньоруської літератури». Поняття «простір» учений кваліфікує і як перелік країн, і як обмеження однією кімнатою й поділяє його на реальний і вигаданий, але так чи інакше вважає його невід'ємним від фабули й сюжету [3, с. 352–356]. Художній час дослідник розглядає як прояв самого художнього полотна [4, с. 7].

Концепція «простору» віддзеркалена й у роботах В. Топорова, який розробив структурно-генетичний підхід до проблем простору й часу. Об'єктами вивчення дослідника є особливості

функціонування простору й часу, психоментальні структури в художньому полотні твору, індивідуальні образи простору [179].

Постановка завдання. Для досягнення мети статті, що полягає у виявленні специфіки відтворення хронотопних індикаторів оригіналу в перекладі, передбачаємо розв'язання таких завдань:

- схарактеризувати поняття художнього часу і простору;

- визначити домінантні особливості репрезентації хронотопу в романах жахів;

- проаналізувати перекладацькі трансформації, що використовуються під час відтворення хронотопних маркерів.

Виклад основного матеріалу. Проектуючи дослідження на виявлення хронотопного континууму жанру літератури жахів і дослідження його перекладознавчого потенціалу, відзначимо, що часово-просторові координати відіграють надзвичайно важливу жанрово-композиційну роль, оскільки темпоральність і локальність – це тло для формування жанру. Одним із головних складників адекватності відтворення хронотопу літератури жахів є чітке відтворення всіх особливостей хронотопу, зокрема й деталей.

У статті зроблено спробу виявити й описати ознаки хронотопу жанру літератури жахів, що підлягають обов'язковому відтворенню в перекладі.

Хронотоп літератури жахів представлений такими елементами: 1) топос замку, будинку тощо; описи інтер'єру, екстер'єру; 2) пейзажні описи; 3) нагромадження темпоральних індикаторів.

Розглянемо кожний елемент із погляду перекладознавства, визначаючи тим самим труднощі, що постають перед перекладачем творів зазначеного жанру.

1. Топос замку, будинку; описи інтер'єру, екстер'єру.

Замок як просторова координата літератури жахів відокремлений від звичного середовища існування й у текстовій тканині набуває жанротвірної сили. Відстороненість від реального світу, незвичність і зловісна загроза виражені за допомогою топосу замку, будинку. Ізольованість замку, будівлі відокремлює їх від звичного середовища, і читач змушений сприймати події, якими б вони не були незвичайними, відповідно до законів потойбічного світу, тобто створює ефект достеменності.

Інтенсифікація є одним із головних проявів так званої «авторської активності» в жанрі літератури жахів. «Авторська активність» у процесі розробки топосу пов'язана з необхідністю нав'язати авантюризм герою, який, потрапляючи в замок, пере-

тинає межу між «відкритим» і «закритим» світами. Основна мета, якої намагається досягти автор у процесі зображення простору в жанрі літератури жахів, – розроблення мотиву замкненості, фатальної неспроможності подолання меж. Перебування героя в заплутаному просторі топосу алегорично розглядається як спроба подолати межі людського досвіду, отримати трансцендентні знання. Важливу роль у зображенні топосу відіграє змалювання його екстер'єру й інтер'єру. Зовнішній вигляд і пейзаж, що відкриваються в радіусі його локусу, – перші просторові координати хронотопу, з якими ознайомлюється читач. Похмура палітра кольорів, незвична архітектура з гостроподібними елементами, пейзажні замальовки руїн та обривів і майже примежова зона розташування, яка здається складною до проникнення, одразу привертають увагу. Разом з екстер'єром для просторового компонента хронотопу літератури жахів характерна й складна внутрішня архітектура з потаємними переходами й підземеллями, опис автором інтер'єру кімнат, які надзвичайно контрастують між собою (одна повністю в коштовних атрибутах, інша – абсолютно занедбана). Ще одним важливим елементом просторового континууму досліджуваного жанру є цвинтар. Провідна тема жанру літератури жахів – тема смерті, тому опис подій на цвинтарі, та й опис самого цвинтаря як місця дислокації персонажа відіграє важливу жанрово-композиційну роль у творенні хронотопу.

Усі зазначені нами вище особливості мають бути відтворені у вторинному тексті, тому завдання перед перекладачем постає достатньо складне: максимально зберегти всі просторові індикатори хронотопу в перекладі, оскільки вони важливі для подальшого розвитку жанрово-композиційної лінії твору. Від того, наскільки перекладачеві вдасться зберегти всі елементи хронотопного континууму оригіналу, залежить адекватність перекладу для сприйняття. Елімінація та генералізація в процесі відтворення топосу замку недоречні, адже в досліджуваному жанрі кожна деталь надважлива для передачі головної ідеї творів, що полягає в боротьбі життя й смерті. Проаналізуємо уривок із роману Б. Стокера «Дракула»:

Suddenly, I became conscious of the fact that the driver was in the act of pulling up the horses in the courtyard of a vast ruined castle, from whose tall black windows came no ray of light, and whose broken battlements showed a jagged line against the sky [11]. Пантом я відчув, що ми зупинилися. Ми були на подвір'ї напівзруйнованого замку, високі вікна якого були темні й похмурі, а обламани

зубчасті стіни при світлі місяця витягнулися в зигзагоподібну лінію [9, с. 21].

У цьому уривку автор уперше знайомить героя із замком Дракули. Опис замку з деталізацією екстер'єру, а саме вікон, які були розташовані високо, щоб унеможливити проникнення до споруди, гостроподібних стін, які теж не дають змоги пройти всередину, мають бути відтворені в перекладі, оскільки створюють жанрово-композиційну єдність твору. Уривок не свідчить про якісний вихідний перекладацький продукт, у якому наявні всі деталі хронотопу, зокрема опис зовнішнього вигляду замку *vast ruined* відтворений як *напівзруйнований*, відповідник можна вважати частковим, перекладач елімінував важливу просторову характеристику замку – його масштабність, яка згодом відкривається для героя в його внутрішній складній архітектурі. Важливим є збереження кольорової палітри автора та лексем, що змальовують будівлю.

2. Пейзажні описи.

Текстові фрагменти, що містять пейзажні описи, є функціонально значущими для текстової тканини літератури жахів. Естетичний характер природи як елемент хронотопного континууму сполучає останній із головною функцією художнього тексту – вплинути на думки й почуття читачів. Пейзажні описи є антропоцентричними, оскільки є представленням світу природи автором, відбивають його індивідуальну картину світу.

У жанрі літератури жахів пейзажні описи є важливим хронотопним і жанрово-композиційним елементом. За допомогою пейзажних замальовок, що зображують природні зміни в просторових координатах героя, автор створює напруження текстової тканини та уможливорює нагнітання атмосфери жаху й таємниці, які є релевантними для досліджуваного жанру. Увага авторів сфокусована на змалюванні природних змін як потужної динаміки розвитку подій і природних стихій, що змінюють пейзажі та є вісниками змін для героїв. Так, *ліс, море, озеро, гори, дощ, блискавка, грім, гроза, туман* постають ключовими складниками пейзажних замальовок досліджуваного жанру. У пейзажних описах автори найчастіше послуговуються епітетами, метафорами, стилістично-маркованими лексемами, короткими синтаксичними конструкціями, які допомагають створити відповідне емоційне тло текстової тканини.

У процесі відтворення пейзажних характеристик жанру як хронотопного компонента перекладач зіштовхується зі складним завданням – потребою зберегти експресивність вихідного тексту,

передати природні зміни, що мають подекуди агресивний характер, відтворити ті мовні засоби, за допомогою яких автор першотвору намагається донести до читача просторові координати твору. Відтворення пейзажних описів вимагає від перекладача занурення в емоційну наповненість оригіналу, вміння зберегти напруження текстової тканини, атмосферу жаху та невідання. Проілюструємо сказане уривком із роману Д. Стокера й А. Голта «Дракула. Повстання мерців»:

Tears from heaven poured to the earth as if God knew that tonight his reign would finally end. The waves of the North Sea pitched high. Lightning ripped through the darkness [12]. Thunder roared. Небесні сльози дощем лилися на землю, наче Господь знав, що сьогодні остаточно скінчиться його панування. Хвилі Північного моря сягали небаченої висоти. Блискавки шматували темряву. Гуркотів оглушливий грім [8, с. 426].

У цьому уривку зафіксовані надзвичайно серйозні зміни природного стану, пов'язані переважно з водною стихією. Автор зображує нещадну силу дощу крізь порівняння із закінченням володарювання Бога, якому на зміну йде Диявол. Стривоженість, неспокій і страх зображені в першотворі за допомогою хвиль моря, які сягали надзвичайної висоти. Автор метафоризує змалювання блискавки та послуговується ономацією в зображенні грому. У перекладі знаходимо *гуркотів оглушливий грім*. Стилістичного засобу не збережено, однак експресивну наповненість вихідного тексту відтворено завдяки тавтологічним лексемам *гуркотів оглушливий*.

3. Нагромадження темпоральних індикаторів.

Особливістю поєднання теперішнього й минулого в наративній структурі жанру літератури жахів є *інтенсифікація часу*: за відносно короткий часовий відтинок розгортаються досить протяжні в темпоральному ракурсі насичені події. Як інтенсифікація простору, так й інтенсифікація часу видається формою виявлення «волі» автора, безпосередньо пов'язаною з активною авторською організацією наративності в жанрі літератури жахів.

Інтенсивність як визначальна риса хронотопу досліджуваного жанру нерозривно пов'язана із заплутаністю. Інтенсивний хронологічний час, що матеріалізується в інтенсивному заплутаному просторі, теж стає заплутаним. Розгортання часу є нелінійним, наративна структура жанру – фрагментарною. Вона побудована за принципом «шкалулки» і створює декілька часових пластів: зумовлює складну хронологію, оскільки для загальної

ретроспективної організації текстової тканини з періодичними «забіганнями наперед» характерний паралельний, нерівномірний, переривчастий плін часу. Важливим компонентом заплутаності хронології в жанрі літератури жахів є суб'єктивне сприйняття часу, адже «особистий» час персонажа відіграє важливу роль у розгортанні сюжету.

Уведення темпоральних індикаторів між короткими відтинками текстової тканини вказує на потужну динаміку й інтенсивний характер оповіді, відтворити які має перекладач. Утрата в перекладі хронології темпоральних маркерів послаблює динаміку оповіді, ускладнює розуміння жанрово-композиційної будови твору та призводить до неадекватного перекладу. Уміння перекладача зберегти увесь темпоральний континуум у перекладі свідчить про глибоке проникнення в жанрові особливості оригіналу, зокрема хронотопу. Розглянемо уривки з роману М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей»:

When I was about fifteen years old we had retired to our house near Belrive, when we witnessed a most violent and terrible thunderstorm [13]. Коли мені минув п'ятнадцятий рік, ми переїхали на нашу заміську дачу біля Бельрив і там стали свідками дивовижно сильної грози [10, с. 380].

When I had attained the age of seventeen, my parents resolved that I should become a student at the university of Ingolstadt [13]. Коли я досяг сімнадцяти років, мої батьки вирішили відправити мене до університету міста Інгольштадта [10, с. 381].

У наведених уривках бачимо інтенсивність розвитку подій твору у віковому розрізі. Уведення темпоральних індикаторів, що вказують на вік, через короткий відрізок текстової тканини створює динаміку, потужність хронології часу та інтенсивність розгортання сюжету. Від того, чи збереже темпоральний континуум перекладач, залежатиме якість перекладацького продукту й розкриття хронотопного складника жанру рецепієнтові вторинного тексту.

Висновки і пропозиції. Отже, дослідивши специфічний хронотопний континуум у жанрі літератури жахів, стверджуємо, що часово-просторові координати відіграють важливу роль у формуванні жанру літератури жахів і є жанротвірним елементом, що зумовлює необхідність їх адекватного відтворення в перекладі. Складне завдання, що полягає в збереженні специфічного хронотопного контексту в перекладі, переважно під силу перекладачам, про що свідчить домінування прийому добору стилістичних відповідників у вторинному тексті. Досить високі показники

стилістичної втрати в тексті перекладу вказують, однак, на подекуди некваліфікований підхід до перекладу жанротвірних елементів хронотопу.

Намагаючись зберегти топос вілли в романі «Повстання мерців», у якій мешкала графиня Баторі, В. Горбатько зберігає стилістичними відповідниками метафори й епітети, що описують зовнішній вигляд вілли, дверей, даху, сходи, довгий коридор, а також переносить у вторинний текст порівняння тиші в будинку зі цвинтарем. Натомість І. Базилянська, відтворюючи просторовий континуум замку Дракули, не зберігає алітерації, що стилістично послаблює замок варварського вигляду, елімінує опис вікон як важливого хронотопного елемента, вилучає епітети в описах старих меблів, однак зберігає важливу деталь – відсутність дзеркал – та епітети в описах цвинтаря.

Роман М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» не має топосу приміщення. Текст наповнений докладними пейзажними описами, що розкривають переживання героя та вербалізують атмосферу твору. Перекладач удається до стилістичних підсилень у відтворенні метафор, що змальовують дощ, небо, грозу, епітетів, описують море, зберігає стилістичними відповідниками порівняння в описах блискавки та відтворює метафорами епітети, які змальовують гори, стилістично послаблює епітети, що описують грім, туман. В. Горбатько, прагнучи бути максимально близьким до першотвору, зберігає стилістичними відповідниками метафори й порівняння в описах туману, а також персоніфікацію й метонімію; епітети, що змальовують вітер, відтворює онома-topією й алітерацією; зберігає метафори, які описують тишу; метафори, що зображують темноту, відтворює українськими фразеологізмами, а епітети, що змальовують поля, передає за допомогою метафор. І. Базилянська, відтворюючи пейзажні описи роману «Дракула», не змогла зберегти всі елементи специфічного хронотопу, про що свідчить часте залучення стилістичного послаблення. Перекладач послуговується стилістичним підсиленням у відтворенні метафор, що описують пагорби, однак стилістично послаблює епітети, що змальовують дерева, і порівняння в описах тиші, зберігає стилістичними відповідниками метафори, які змальовують тінь, туман, місяць, послаблює метафори в описах вітру та підсилює описи снігу.

Відтворюючи нагромадження темпоральних індикаторів, І. Базилянська в романі «Дракула», а В. Горбатько в романі «Дракула. Повстання» зберігають темпоральну насиченість стилістичними

відповідниками. Однак у романі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» І. Базилянська не змогла відтворити метафоричність у змалюванні темпоральності, що призвело до стилістичного послаблення вторинного тексту. Аналіз фактичного матеріалу дослідження засвідчив використання перекладачами в 50% уживань прийому добору стилістичного відповідника, у 38,5% жи-

вань перекладачі створюють вторинний текст, що характеризується стилістичними послабленнями й, відповідно, призводить до стилістичних утрат. У 15,4% уживань зафіксовано стилістичне підсилення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні маркерів художнього часу і простору інших жанрів у перекладі.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*. Вопросы литературы и эстетики. Москва, 1975. С. 234–407.
2. Гей Н. К. *Искусство слова*. Москва, 1967. 364 с.
3. Лихачев Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. Москва, 1979. 360 с.
4. Лихачев Д. С. *Концептосфера русского языка*. Известия РАН. Серия литературы и языка. Москва, 1993. № 1. С. 3–9.
5. Лотман Ю. М. *В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь*. Москва, 1988. 352 с.
6. Ноева С. Е. *Особенности хронотопа романов Н. В. Гоголя*: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации». Якутск, 2006. 182 с.
7. Топоров В. Н. *Пространство и текст. Текст: семантика и структура*. Москва, 1983. С. 227–284.
8. Стокер Д. *Дракула. Повстання мерців*. Харків, 2010. 461 с.
9. Стокер Б. *Граф Дракула*. Харків, 2009. 528 с.
10. Шеллі М. *Франкенштейн, або Сучасний Прометей*. Харків, 2009. 528 с.
11. Stocker B. *Dracula*. 2002. URL: <http://www.literature.org/authors/stoker-bram/dracula/>.
12. Stocker D., Holt A. *Dracula. The Un-Dead*. 2009. URL: <http://www.mytouristplaces.com/?p=211279>.
13. Shelly M. *Frankenstein or the Modern Prometheus*. 2003. URL: <http://www.literature.org/authors/shelley-mary/frankenstein/>.

ПЕРЕДАЧА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДОВ РОМАНОВ УЖАСОВ)

В статье проанализированы особенности передачи хронотопных маркеров в переводе на материале романов ужасов. Особенное внимание сфокусировано на топосе замка, дома и т.д.; описаниях интерьера, экстерьера; пейзажных описаниях; нагромождении темпоральных индикаторов. Установлено, что временно-пространственные координаты играют важную жанрово-композиционную роль, поскольку темпоральность и локальность – это основа для формирования жанра. Одна из главных составляющих адекватности передачи хронотопа литературы ужасов – это четкая передача всех особенностей хронотопа, особенно деталей. Анализ фактического материала исследования свидетельствует об использовании переводчиками стилистического соответствия, стилистического ослабления и стилистического усиления.

Ключевые слова: хронотоп, темпоральные маркеры, локальные маркеры, перевод, литература ужасов.

RENDERING OF ARTISTIC TIME AND SPACE IN A LITERARY TEXT (BASED UPON UKRAINIAN TRANSLATION OF HORROR NOVELS)

The article discusses the peculiarities of chronotop markers' rendering in horror novels. Basically, the attention is paid to the topos of a castle, a house, etc.; interior and exterior descriptions; landscape descriptions; overwhelming amount of temporal indicators. It has been found out that time and space markers play an important genre forming role as temporality and localness are considered to be the basis of a genre. One of the main components of chronotop adequate rendering is the precise translation of all details. Analysis of the factual material has shown that translators use stylistic equivalents, stylistic weakening and stylistic intensification.

Key words: chronotop, temporal markers, local markers, translation, horror literature.